

50 LAT PAN OGRODU BOTANICZNEGO – CZRB W POWSINIE

RYS HISTORYCZNY KOLEKCJI RÓŻANECZNIKÓW I AZALII

POLSKA AKADEMIA NAUK
OGRÓD BOTANICZNY

Emanuela Szewczyk, Agnieszka Kościelak
Polska Akademia Nauk Ogród Botaniczny – Centrum Zachowania Różnorodności Biologicznej w Powsinie, ul. Prawdziwka 2, 02-973 Warszawa
e-mail: Emanuela.Szewczyk@ob.pan.pl, Agnieszka.Koscielak@ob.pan.pl

Słowa kluczowe: arboretum, kolekcje dendrologiczne, rodzaj Rhododendron, ochrona ex situ

STRESZCZENIE
Planując utworzenie Ogrodu Botanicznego dla Warszawy Rozhododendron, odcierając się od planów Ogrodu Botanicznego PAN w Powsinie, w 1974 roku jako samodzielnej placówki PAN. Z planowanych ok. 200-240 ha terenu, do zagospodarowania przynajmniej 40 ha. Dotychczasowe plany i projekty nie do końca zostały zrealizowane. W 1979 roku, na polecenie ówczesnego dyrektora Ogrodu Botanicznego PAN, Bogusława Malskiego, Andrzej Marczyński opracował nowe projekty zagospodarowania Ogrodu. Ze względu na dużą kwasowość gleb w obrębie Arboretum, przyjęto do części kolekcji stanowiska będące wrażliwe. W tych trudnych warunkach rośliny zaprowadzono w dużej mierze z roślin, które są zagrożone wyginięciem. Dzięki temu kolekcja różaneczników i azalii charakteryzuje się znaczącym udziałem gatunków botanicznych, w tym rzadkich, znajdujących się na Czerwonej Liście Różaneczników (The Red List of Rhododendrons). Obecnie kolekcja liczy ponad 400 gatunków i odmian z rodzaju Rhododendron.

SUMMARY
Work on the creation of a Botanical Garden for Warsaw began in the interwar period, but it was the Scientific Secretary of the Polish Academy of Sciences who transformed the Laboratory of Genetic Resources of Cultivated Plants into the Botanical Garden of the Polish Academy of Sciences and established it on July 1, 1974 as an independent institution of the Polish Academy of Sciences. Of the planned approximately 200-240 ha of land, 40 ha have been allocated for development. Existing plans and projects had to be transformed in line with the realities. In 1979, at the request of the then director of the Garden, Bogusław Malski, Andrzej Marczyński developed new plans for the development of the Garden. Due to the high acidity of the soil within the Arboretum, it was assumed that delicate plants would constitute part of the collection. In these difficult times, plants were obtained largely from seeds, thanks to the Index Seminum program and the support of arboreta, botanical gardens and Polish Academy of Sciences units. Thanks to this, the Collection of rhododendrons and azaleas is characterized by a large collection of botanical species, including rare ones included on the Red List of Rhododendrons. Currently, the Collection includes over 400 species and varieties of the Rhododendron genus.

Ogród Botaniczny Polskiej Akademii Nauk w Powsinie ma długą i złożoną historię, która jest ściśle związana z historią przemian ustrojowych w naszym kraju. Trudności, jakie napotkali twórcy Ogrodu, były odzwierciedleniem trudnych czasów.

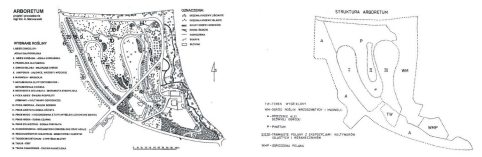
Idea powstania Ogrodu Botanicznego dla Warszawy narodziła się w okresie międzywojennym. W realizacji od samego początku zaangażowali byli najwybitniejsi polscy botanicy, dendrologi, architekci i architekci krajobrazu. Prekursorem sprawy nowego ogrodu botanicznego dla Warszawy byli polscy profesoreski Bolesław Jan Hryniewiecki (ceniony botanik, historyk botaniki, pedagog, dyrektor Ogrodu Botanicznego Uniwersytetu Warszawskiego), profesor Roman Kobenzda (botanik, dendrolog, profesor SGGW, inspektor Ogrodu Botanicznego UW), a także jego żona, profesor Jadwiga Kobenzda (geograf, geomorfolog, badaczka Puszczy Kampińskiej). Podjęli się oni zadania poszukiwania terenu odpowiadającego do lokalizacji nowoczesnej placówki naukowej w Warszawie i okolicach oraz wykonali pierwszy szkic zestawu kolekcji roślinnych. Rezultaty wielebnych badań i poszukiwań dowiodły, że w Warszawie oraz jej najbliższej okolicy jedynie tereny skarpy, tereny na górnym i dolnym tarasie z nią sąsiadujące dają możliwość utworzenia ogrodu botanicznego.

Ostatecznie wytypowano teren położony na południe i wschód od Lasu Kabackiego na górnym tarasie oraz teren majątku Powiń, zlokalizowany na dolnym tarasie. Warunki fizjograficzne górnego tarasu i skarpy warszawskiej miały korzystne warunki dla założenia ogrodu botanicznego. Skarpa wsiłana była wyraźnie zaznaczona w krajobrazie, przecinał ją długi wąwóz, a na zboczu znajdowały się źródła. Pozostały teren wznosił się lekko w kierunku zachodnim. Tereny przeznaczone pod zagospodarowanie, z wyjątkiem skarpy i wąwozu, stanowiły grunty rolne będące w uprawie. Sąsiedztwo Lasu Kabackiego wpływało pozytywnie na mikroklimat miejsca i ostaniało od wiatru. Planowano, z czasem, przyłączenie jego fragmentu jako naturalnego zespołu leśnego.

Wiosną 1968 roku, z inicjatywy prof. dr Szezerpna Aleksandra Pleśniarki, ponownie rozpoczęto prace nad organizacją Ogrodu. W marcu 1970 roku powstała Pracownia Zasadobów Genowych Roślin Upraszanych PAN w Skiemiełkowie, która była początkiem. W czerwcu 1972 roku, zgodnie z Decyzją Rządu, miasto wydało zgodę na lokalizację Ogrodu w Powsinie. W latach 1972-1977 powstał projekt wstępnego zagospodarowania obszaru opracowany przez Biuro Projektów Budownictwa Komunalnego „Stolica”, nadzorowany przez inż. arch. Stanisława Borka. Planowano, że w latach 1976-1980 zostanie zagospodarowane pierwsze 40 ha terenu, stanowiące bazę gospodarczą, administracyjną i naukową wraz ze szkółkami drzew i krzewów niezbędnych dla utworzenia Ogrodu. W dalszych latach (1981-1990) zagospodarowane zostanie kolejne 50-80 ha na dolnym tarasie i skarpie. W latach 1991-2000 nastąpiło zagospodarowanie pozostałych 80 - 100 ha i całkowite przekazanie Ogrodu do użytku. Łączna powierzchnia miała wynosić około 200-240 ha, w tym ponad 170 ha udośćnienne mieszkańcom stolicy.

Rys. 1. Program Ogrodu Botanicznego w Powsinie wg projektów arch. S. Borka, rok 1975

Rys. 2. Arboretum Ogrodu Botanicznego PAN, A. Marczyński

Po latach starań, z inicjatywy Komitetu Warszawskiego PZPR oraz Polskiej Akademii Nauk, Sekretarz Naukowy PAN Decyzją nr 71/74 przekazał Pracownię Zasadobów Genowych Roślin Upraszanych PAN w Ogród Botaniczny PAN i powołał go z dniem 1 lipca 1974 roku jako samodzielną placówkę PAN. Pierwszym dyrektorem Ogrodu został prof. Bogusław Malski. W marcu 1989 roku, po jego śmierci funkcję dyrektora objął prof. Jerzy Puchalski. 12 maja 1990 roku udośćniono Ogród zwiędzającym.

Według projektu Borka, w Ogrórze o powierzchni 238 ha, Arboretum miało zajmować 78,1 ha i składać się z dwóch części: leśnej (50,2 ha) oraz parkowej (27,9 ha). Mimo ambitnych planów, Ogród zrealizowano jedynie na 40 ha, stanowiących w pierwotnym projekcie zaledwie zaplecze gospodarcze. Stąd charakterystyczny układ dróg ułatwiający poruszanie się sprzętu ogrodniczego. Na użytek odwiedzających przeznaczono 30 ha, pozostawiając 10 ha terenu na zaplecze gospodarcze i niezbędne dla funkcjonowania Ogrodu pola doświadczalne oraz szkółki roślin. Tym samym powierzchnia Arboretum była stosunkowo niewielka (ok. 6 ha). W tych warunkach należało opracować nową koncepcję zagospodarowania terenu, którą w 1979 roku dyrektor Malski powierzył Andrzejowi Marczyńskiemu. Okres, w którym rozpoczęto budowę, narzucił koncepcję projektu i sposób jego realizacji. Niewielki teren sugerował gromadzenie takich kolekcji, które na ograniczonej przestrzeni mogły być świadectwem bogactwa i zmienności dendroflory, wzbudzić zainteresowanie zwiędzających i wyjść naprzeciw ich potrzebom, a więc służyć dydaktyce oraz pokazywać roślinność przydatną dla zieleni przydomowej i ogólnodostępnej.

Wysoka kwasowość gleb zasugerowała, aby w obrębie Arboretum kolekcjonować rośliny wrażliwe. Kolekcja roślin wrażliwych, w skład której wchodzi kolekcja różaneczników i azalii, zaczęła powstawać wraz z Arboretum, na podstawie planów opracowanych przez mgr. inż. Andrzeja Marczyńskiego. Arboretum zostało podzielone na kilka części, co obrazuje rys. 3. Wydzielono m.in. ogród roślin wrażliwych i magnolii (WM), odcienie olei głównej (O) oraz trawic polany z kulturywrażliwych różaneczników i azalii (II, III), ogrodzoną polanę (AMP) dawniej będącą składką introdukcyjną Arboretum, a obecnie stanowiącą teren Arboretum. Zapracowana struktura została utrzymana do dziś.

Początkowo introdukcja obejmowała wielokwiatowe, zimozielone różaneczniki i azalie, które w tych trudnych czasach były pozyskiwane dzięki programowi wymiany nauki i ochrony przyrody Index Seminum, m.in. z Japonii, Chin, Niemiec, Belgii, Stanów Zjednoczonych oraz z zaprzyjaźnionych arboretów i ogrodów botanicznych. Stąd bogata kolekcja gatunków botanicznych rodzaju Rhododendron oraz pozostałych rodzajów z rodziny Ericaceae. Budowa powińskiego Arboretum sponała się także z żywciznością i pomocą ze strony Instytutu Dendrologii i Zakładu Doświadczalnego PAN w Kórnku, Ogrodu Botanicznego Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, Arboretum SGGW w Rogowie, jak również szkółek prywatnych.

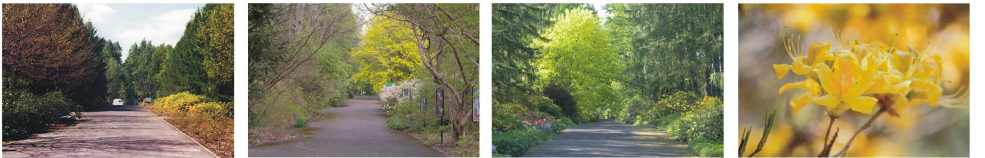
Obecnie kolekcja roślin wrażliwych posiada ok. 600 taksodów obejmując powierzchnię ok. 1,6 ha wraz z licznymi enklawami. W różnych częściach Ogrodu znajdują się enklawy skupiające rośliny

wrażliwe, a zbór kolekcji roślin wrażliwych w Ogrórze, botanicznych i rodzinny wrażliwe (Ericaceae), m.in. madzewnica (Andromeda), mącznica (Arctostaphylos), brukienialia (Bruckenthalia), witos (Collina), chamedafne (Chamaedaphne), dabejca (Daboecia), elifolia (Elifolia), enklant (Enkianthus), wrościec (Erica), gołteria (Gautheria), kamia (Kalmia), kłicień (Leucothoe), lymonia (Lyonia), menziesia (Menziesia), kwasnodrzew (Oxydendrum arboreum), pierś (Piers), różanecznik (Rhododendron), zenobia (Zenobia).

Kolekcja różaneczników i azalii liczy ponad 400 gatunków i odmian z rodzaju Rhododendron. Jest to jedna z większych kolekcji na Mazowszu i składa się z dwóch głównych części: kolekcji kultywarów różaneczników i azalii zlokalizowanej w Arboretum oraz nieopodal wili Janówek, a także kolekcji gatunków botanicznych skupionych w Ecarium oraz w północno-wschodniej części Arboretum. Były to pierwsze tego typu kolekcje w Warszawie. Kolekcja różaneczników i azalii rozrosła się przez lata 80. i 90. XX wieku. Początkowo zbierano gatunki w tzw. mateczniku w okolicach wili Janówek (zw. Fangarówka), gdzie znalazła można najstarsze okazy. Następnie zaczęto tworzyć kolekcje w Arboretum, w odcieniu olei Dębowej (olei głównej, A. por. rys. 3). Pod kornami dębów, w towarzyszących madzewie posadzone w długich wstęgach różaneczniki zimozielone oraz azalie botaniczne, m.in. wcznie kwitnąca azalia Schlippenbacha (Rhododendron schlippenbachii) oraz rodzimy gatunek różanecznik żółty, czyli azalie pontyjską (Rhododendron luteum). Pomędzy nimi zachowano ścieżki trawic, aby zwiędzającym mieli bezpośredni dostęp do krzewów, a rozległe polany Arboretum stanowiły doskonałe tło dla ekspozycji roślin. W latach 90. XX wieku od strony pierwszej polany wzbogacono kolekcję o stery kultywarów azalii, dosadzając ich całą wstęgą. Rośliny pochodzą z Instytutu Dendrologii PAN w Kórnku, Szkołki Kórnickie Zakładu Doświadczalnego PAN w Kórnku oraz ze szkółek prywatnych specjalizujących się w produkcji roślin wrażliwych, m.in.: Szkołki Krzewów Ozdobnych Krzysztofa Bielickiego, Gospodarstwa Szkołkarskiego Jana Ciepluchy, Szkołki Krzewów Ozdobnych Eugeniusza Pudeka, Szkołki Krzewów Ozdobnych Stanisława Zymona.

fol. 1. Widok na wille Janówek (zw. Fangarówka), ok. 1950 r. fol. 2. Widok na wille Janówek (zw. Fangarówka), ok. 2020 r. fol. 3. Widok na wille Janówek (zw. Fangarówka), 2023 r. fol. 4. Młocznik kolekcji kultywarów różaneczników w okolicy wili Janówek, 2021 r.

fol. 5. Widok na ścieżkę z górnego oledzi ogrodu w kierunku brzozy białej, 1995 r. fol. 6. Widok na ścieżkę z górnego oledzi ogrodu w kierunku brzozy białej, 2023 r. fol. 7. Wzrostki olei głównej i nora botaniczne gatunki azalii i różaneczników, m.in. azalia pontyjska (Rhododendron luteum) fol. 8. Rhododendron lewisii Sweet, 1830 różanecznik 30% czyli azalia pontyjska

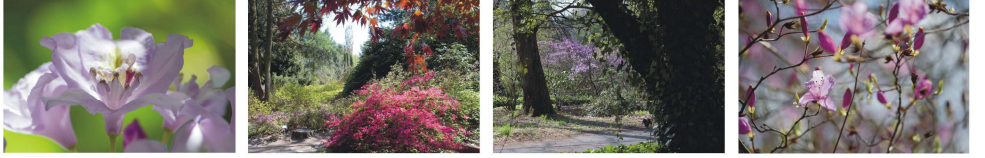
fol. 9. Powielająca kolekcja różaneczników, ok. 1989 r. na pierwszym planie widoczna jest przynajmniej jedna z azalii. fol. 10. Powielająca kolekcja różaneczników, ok. 1989 r. na pierwszym planie widoczne wiodące nasadzenie azalii. fol. 11. Kolekcja różaneczników i azalii, 2023 r. Prewizja rzęd od strony południowej kultywarów azalii, w le kornia różaneczników. fol. 12. Kwitnienie różanecznika azalii.

fol. 13. Alga azalii botanicznych pod kornami dębów (po prawej) oraz różaneczników pod kornami lasu czarnych (po lewej), ok. 1992 r. fol. 14. Alga azalii botanicznych pod kornami dębów (po prawej) oraz różaneczników pod kornami lasu czarnych (po lewej), 2023 r. fol. 15. Zdarzenie kwiatowe i liściowe kolekcji azalii i różanecznikami w ogrodzie w Powsinie, 2023 r. fol. 16. Okazy pnice różanecznika F. D. Goodenii

W kolekcji posiadamy także grupę azalii czeskich, tzw. Azalii Jelinka. Od lat 30. XX wieku Jan Jelinek z Průhonice (wraz z zespołem: B. Kavka, M. Opalita, J. Dvořák, J. Schatz) krzyżował szarą odmianę japońską, azalie kłusową (Rhododendron kłusowum) Amoenum i azalie tepalską (Rhododendron obtusum, Lindl.) z barzdej mrozoodporną azalią koreańską (Rhododendron yodense var. poukhanense). W wyniku prac stworzono odmiany odporne na mroz, gęste, niskie, z zwartym pokrójem i obficie obysypujące się drobnymi kwiatami. Po 1962 roku zostały wpisane na listę odmian, otrzymując swoje nazwy od czeskich rzek: Blarice (Kavka, 1969), Boubin (Jelinek, 1962), Doubrava (Kavka, 1974), Labe (Kavka, 1970), Morava (Dvořák, 1970), Orlice (Kavka, 1970), Olšava (Jelinek, 1969), Olšava (Jelinek, 1962), Szava (Kavka, 1970), Vltava (Jelinek, 1962).

Rodzaj Rhododendron reprezentowany jest w licznych enklawach w Arboretum. Dominują tu gatunki botaniczne, spośród których sporą grupę stanowią różaneczniki i azalie charakteryzujące się wczesnym kwitnieniem, takie jak różanecznik Ledeboura (Rhododendron ledebourii), różanecznik ostrokoczysty (Rhododendron mucronatum), azalia żyłkowa (Rhododendron reticulatum), azalia Albrechta (Rhododendron albrechtii) oraz wiele innych.

fol. 17. Rhododendron fastuosum Flore Pleno, różanecznik fastuosum Flore Pleno, odnieszona o kwiatów poliploidalnych. fol. 18. Grupa azalii czeskich, 2023 r. fol. 19. Grupa azalii (Rhododendron reticulatum) w Arboretum występująca się wczesnym kwitnieniem. fol. 20. Rhododendron reticulatum D. Don ex G. Don, 1834, azalia żyłkowa

Duży zbiór gatunków botanicznych znajduje się w Ecarium. Jest to wygrodzony teren, który przez wiele lat pełnił funkcję szkółki introdukcyjnej. Ecarium udośćniono zwiędzającym dopiero w 2009 roku, początkowo pod nazwą kolekcja małych roślin wrażliwych. W ciągu lat zebrano rzadkie gatunki botaniczne (głównie z rodziny Ericaceae wrażliwe), pochodzące z terenu Ameryki Północnej, Azji i Europy. Odcienie kolekcji przypominają naturalne środowisko większości roślin z rodziny wrażliwych – lasy iglaste i mieszane. Jest to miejsce bardzo zacienne o szczególnej atmosferze o kamień porze roku.

Mimo że różaneczniki i azalie są jednymi z najbardziej popularnych roślin stosowanych w ogrodach i parkach, w stanie naturalnym wiele cennych gatunków jest zagrożonych wyginięciem. Wynika to głównie ze zmian klimatycznych oraz postępu cywilizacyjnego. W kolekcji zgromadzono w Ecarium, posiadamy egzemplarze rzadko spotykane i zagrożone wyginięciem w miejscu naturalnego występowania. Znajdują się tu gatunki ujęte na Czerwonej Liście Różaneczników (The Red List of Rhododendrons), opracowanej przez Międzynarodową Unię Ochrony Przyrody (IUCN), m.in.: różanecznik olpejski (Rhododendron ferrugineum), różanecznik Makina (Rhododendron makinoi), różanecznik Voseya (Rhododendron voseyi), azalia kanadyjska (Rhododendron canadense) czy różanecznik znakomy (Rhododendron insignie), czy różanecznik Urgemii (Rhododendron urgemii).

fol. 21. Ecarium fol. 22. Rhododendron makinoi Tagg ex Nakai, 1927, różanecznik Makina nazwany na cześć 8. Anny Gosse, 14. 9. 1914, 1915, 21. 30. Emanuela Szewczyk. fol. 23. 27. Rhododendron urgemii Trautv. ex Regel, 1855, różanecznik Urgemii fol. 24. 25. Gospodarstwo Ecarium, m. in. Rhododendron kaempferi Parlat., 1853, azalia kaempferi

PIŚMIENIWA
Rys. 1. Program Ogrodu Botanicznego w Powsinie, rok 1975 (wg projektów arch. S. Borka, 2012). Historia rozwoju Ogrodu Botanicznego PAN w Powsinie. Zachowanie Różnorodności Biologicznej (Polskiej Akademii Nauk).
Rys. 2. Arboretum Ogrodu Botanicznego PAN, A. Marczyński. Biuletyn Ogrodu Botanicznego PAN, 1995, R. 2. Struktura Arboretum, A. Marczyński. Biuletyn Ogrodu Botanicznego PAN, 1995, R. 2.
LINKI
Rys. 1. Program Ogrodu Botanicznego w Powsinie, rok 1975 (wg projektów arch. S. Borka, 2012). Historia rozwoju Ogrodu Botanicznego PAN w Powsinie. Zachowanie Różnorodności Biologicznej (Polskiej Akademii Nauk).
Rys. 2. Arboretum Ogrodu Botanicznego PAN, A. Marczyński. Biuletyn Ogrodu Botanicznego PAN, 1995, R. 2.
LINKI
Rys. 1. Program Ogrodu Botanicznego w Powsinie, rok 1975 (wg projektów arch. S. Borka, 2012). Historia rozwoju Ogrodu Botanicznego PAN w Powsinie. Zachowanie Różnorodności Biologicznej (Polskiej Akademii Nauk).
Rys. 2. Arboretum Ogrodu Botanicznego PAN, A. Marczyński. Biuletyn Ogrodu Botanicznego PAN, 1995, R. 2.